І.Д.Воюш

Жаночыя вобразы і іх мастацкая функцыя (на матэрыяле твораў У. Караткевіча)

Творы многіх беларускіх аўтараў, асабліва мужчын, маюць выразную андрацэнтрычную арыенціроўку. Не выключэнне і Уладзімір Караткевіч, вядучымі персанажамі ў якога таксама з'яўляюцца мужчыны. Тым не менш, якасць распрацоўкі і эмацыянальнасць раскрыцця ім жаночых вобразаў, безумоўна, заслугоўвае ўвагі. Зыходзячы з гэтага, аб'ектам нашага даследавання сталі яго гістарычныя аповесці "Сівая легенда", "Цыганскі кароль", "Ладдзя Роспачы", "Дзікае паляванне караля Стаха".

Сюжэты названых твораў, вядома, арыгінальныя і адметныя, але іх звязвае і выразная рамантычная накіраванасць, абумоўленая характэрным для яе гістарызмам, і наяўнасць блізкіх па мастацкай функцыі жаночых персанажаў. Дзеянне ў аповесцях развіваецца ў двух планах: падзейным, гістарычным, і духоўным, асабістым, інтымным. Калі "рухавіком" першага з іх выступаюць мужчынскія вобразы -- маладых, поўных патрыятызму і годнасці, прагі волі і энергіі шляхціцаў Міхала Яноўскага ("Цыганскі кароль"), Рамана Ракуты ("Сівая легенда"), Гервасія Вылівахі ("Ладдзя Роспачы"), Андрэя Беларэцкага ("Дзікае паляванне караля Стаха"), то ва ўнутранай псіхалагічнай матывацыі падзей вядучая роля, бясспрэчна, належыць жанчынам.

Зробім спробу высветліць, якім чынам жаночыя вобразы, неабавязкова галоўныя, уплываюць на разгортванне рамантычнага сюжэта.

У экспазіцыі аўтар дае зразумець, ад чыйго імя ён будзе апісваць тую ці іншую гераіню. Атрымліваем, што выключна ад імя мужчын: у аповесці "Сівая легенда" апавядальнікам з'яўляецца скептычна настроены немец Канрад Цхакен, у аповесцях "Цыганскі кароль", "Ладдзя Роспачы", "Дзікае паляванне караля Стаха" – галоўны герой.

На этапе завязкі становіцца відавочным, што асноўны, сацыяльна абумоўлены канфлікт твора ўскладняецца паралельным – духоўным, маральным. Так, не здолеўшы пераканаць пана Аляхно Кізгайлу (аповесць "Сівая легенда"), Раман Ракута вымушаны сілаю ратаваць з няволі сваю каханую – прыгонную Ірыну, уступаючы на чале мужыцкага войска ў няроўны бой з наёмнікамі Канрада Цхакена. Народны бунт у аповесці "Цыганскі кароль" успыхвае з-за прылюднай абразы каралём Якубам цяжарнай Алёны Свецiловіч, а потым знявагі "каронным суддзёй" яе сястры Аглаі. Юная прыгажуня Бярозка (аповесць "Ладдзя Роспачы") таксама сваім нечаканым з'яўленнем выклікае маральны канфлікт у душы "хобаля, залётніка, піякі, задзіры" (1, с.130) Гервасія Вылівахі. Несправядлівы і жорсткі лёс Надзеі

Яноўскай (аповесць “Дзікае паляванне караля Стаха”) вымагае ад Андрэя Беларэцкага змагання з кланам выміраючай беларускай шляхты.

Далейшыя падзеі пры разгортванні сюжэта ў многіх праяўленнях нагадваюць здзяйсненне подзвігаў “дзеля дамы сэрца” ў рыцарскім рамане. Сапраўды, чыстыя і наіўныя семнаццаці-васемнаццацігадовыя гераіні вызначаюцца тонкаю, рэдкаю знешняй прывабнасцю, якая натхняе шляхціцаў на гераічныя ўчынкі. Вось як пісьменнік апісвае Ірыну: “...бровы зламаныя, вочы вялікія, шэрыя, ...рот вялікаваты, і нос не зусім роўны. Няправільнае аблічча, і ўсё адно – такіх не забываюць” (1, с.23). У Аглаі Свеціловічавай незвычайныя вочы – то ”белыя ад ярасці” (1, с.116), то ў іх “стаіць сапраўдны жах” (1, с.112), а то можна “пабачыць адбіткі зор” (1, с.120). Сялянка Бярозка ўяўляецца Гервасію “прыгажэйшаю, маладзейшаю, лепшаю” (1, с.149). У Надзеі Яноўскай – “духмяныя доўгія валасы” (2, с.363), а “вочы прамяністыя і ціхія” (2, с.271), “глыбокія, як вір” (2, с.362). На святкаванні дня свайго паўналецця яна для Беларэцкага – “мара, лясны дух, казачная здань”, “каралеўна-лебедзь, уладарка бурштынавага палаца” (2, с.249).

Нельга не захапляцца такімі жанчынамі, асабліва калі ты -- малады і закаханы персанаж Караткевічавага твора. Пісьменнік тым не менш адмаўляецца ад выключна знешняга ацэначнага погляду мужчыны на прадстаўніц слабога полу. Жанчына для яго – асаблівы і непаўторны чалавечы свет, у якім ёсць месца і высокім ідэалам, і гонару, і сумленню, і самаахвярнасці, і патрыятызму, хоць гэтыя якасці традыцыйна прыпісваюцца мужчынам. Дар’я, дачка вартаўніка брамы з аповесці “Сівая легенда”, удзельнічае ў абароне замка Кізгайлы поплеч з узброенымі воінамі. Яму ж, ганарыстаму нобілю, кідае свае гнеўныя, поўныя патрыятызму словы закутая ў кайданы прыгонная Ірына: “Запраданец. Юда. Веру прадаў, братоў прадаў. Хай згіне твой род” (1, с.24). Дзяўчына ў фінале твора абірае вечную слепату замест здрады сумленню. Ці не гэта мы называем мужнасцю? “Сціплы, але цвёрды гонар, якога яму (Міхалу Яноўскаму) яшчэ не даводзілася бачыць” (1, с.118) трапятаў і ў вачах “халопкі” Аглаі. ”Прамаці Ева. ...Яна зразумела, відаць, што заснуў на яе каленях адзін – і ён быў слабы і бездапаможны, -- а прачнуўся зусім другі – у ім моц моцных” (1, с.119), -- піша аўтар, падкрэсліваючы гарманічную, “лекавую” сілу дзявочага, жаночага пачуцця. Падтрымлівае ў Андрэю Беларэцкім агеньчык змагання са, здаецца, непераможнымі абставінамі і Надзея Яноўская – “танюткі сітняг, без якога ён, моцны, адразу зламаецца” (2, с.364), бо галоўны герой “зразумеў, што нейкім дзівам з яе атрымаўся сапраўдны чалавек” і што “гэтаму чалавеку трэба абавязкова дапамагчы” (2, с.217). Нягледзячы на смяротную небяспеку, дзяўчына двойчы выратоўвае Андрэя ад дзікага палявання, падаючы прыклад адданасці і вернасці сваім перакананням. Зноў-такі, у спрэчцы з Кастлявай Бярозка гатова ахвяраваць дваццаццю гадамі ўласнага жыцця, каб не здрадзіць падараванаму ёй лёсам каханню.

З узвышаным, чыстым каханнем цнатлівай дзяўчыны Уладзімір Караткевіч неадрыўна звязвае ў свядомасці сваіх персанажаў адчуванне Радзімы, свайго народа. І Алёна, і Аглая, і Дар'я, і Ірына, і Бярозка – сялянкі, пані Надзея таксама адмаўляецца ад фамільнага маярату і цяжкай спадчыны крывавых продкаў. Беларуская зямля і беларуская жанчына ўзгадваюцца побач і ў эпізодзе з кветкай шыпшыны – увасабленнем роднай зямлі, якую Гервасій дорыць у час небяспекі Бярозцы. Вучыць нанава жыць "з людзьмі", а не па-панску раздаўленага ганьбаю Міхала Яноўскага Аглая. Годны нобіль Раман Ракута змагаецца не проста за каханую, а за каханую-сялянку -- прадстаўніцу таго народа, што робіць неўміручым беларускі край.

Умее аўтар захапіць чытача не толькі "светлымі", узвышанымі жаночымі вобразамі, а і "цёмнымі" -- такімі як уладная пані Любка ("Сівая легенда"), сквапная ахмістрыня Яноўскіх ("Дзікае паляванне караля Стаха"), зняверaная Бона Сфорца і сама Смерць ("Дзікае паляванне караля Стаха"). Для яго як бы не існуе жанчын добрых і дрэнных, а "ёсць шчаслівыя і не" (Л. Дранько-Майсюк). Пані Любку драпежнаю зрабіла не прыроджаная злосць, а хваравітая рэўнасць да Рамана. Старую ахмістрыню на агідны ўчынак падштурхнула беспрасветная беднасць і неадукаванасць. Бона Сфорца збіраецца жорстка пакараць Выліваху, бо была сама абдзелена ў каханні і не здольна зразумець яго жыццелюбівай натуры. Нават Смерць ва Уладзіміра Караткевіча – "таксама жанчына, з нянавісцю да шчаслівых і зайздрасцю да іх" (1, с.158), у якой да ўсяго яшчэ нялёгкая работа. "Больш за ўсё я не люблю прыходзіць да такіх, як ты" (1, с.139), -- скардзіцца яна Гервасію.

Цікавы сюжэтны ход уяўляе сабой наяўнасць двух праектыўных, падобных жаночых вобразаў – галоўнага і эпізадычнага, адцягненага ад асноўнага ў часе і прасторы твора. Так, напрыклад, аўтар зазначае, што Надзея Яноўская як бы сышла са старажытнага партрэта сваёй дальняй сваячкі з "дзіўнай, незразумелай усмешкаю, якую так непераймальна рабілі часам нашы старыя мастакі" (2, с.198). І Бярозка для Вылівахі была "вельмі ж падобная на тую жанчыну, за якой ён больш за ўсё ўпадаў. На адзіную, якая не аднеслася паблажліва да яго маленняў" (1, с.149). Вельмі нагадваюць адна адну і сёстры Свеціловічавы ў аповесці "Цыганскі кароль": Алёну, зняважаную, прысаромленую, мы бачым на пачатку твора, Аглаю, моцную духам, годную – у фінале. Гэтыя скразныя вобразы-адлюстраванні, трансфармацыі ўказваюць на повязь і ўзаемаабумоўленасць усіх падзей твора, на перапляценне мінулага і сучаснага, на сувязь зла і непазбежнай расплаты за яго (вобраз жанчыны-забойцы мужа з партрэта і вобраз Надзеі), граху і цнатлівасці (вобразы незамужняй цяжарнай Алёны і Аглаі), здзейсненага і магчымага (вобразы Бярозкі і непрыступнай каханай Гервасія).

Кульмінацыйнымі ў маральным, духоўным плане з'яўляюцца моманты змагання дабра і зла, нячыстага і высокага, непасрэдна

звязаныя з жаночымі вобразамі, афармленыя пісьменнікам як бой, дуэль. Так, у аповесці “Сівая легенда” Раман Ракута ўступае ў бітву з Кізгайлам дзеля волі мужыцкай, але і дзеля Ірыны. Міхал Яноўскі б’ецца за гонар прыгоннай Аглаі з “каронным суддзёй” цыганскага караля. Згаджаецца на безнадзейную партыю ў шахматы са Смерцю Гервасій, жадаючы выйграць колькі год жыцця для сваіх землякоў з ладдзі і для каханай. Дуэль паміж прадстаўнікамі светлых і цёмных сіл Андрэем Беларэцкім і Алесем Варонай зноў жа адбылася з-за абразы апошнім гонару гаспадыні Балотных Ялін.

Нягледзячы на драматызм падзей, якія апісваюца ў творах, фінал усіх аповесцей аптымістычны, шчаслівы. Аўтар узнагароджвае персанажаў не столькі перамогаю над ворагам, колькі перамогай над абставінамі, а таксама незабыўнымі момантамі кахання той адзінай, першай, якую пашчасціла галоўным героям назваць сваёй.

Такім чынам, бачым, што рамантычныя аповесці Уладзіміра Караткевіча “Сівая легенда”, “Цыганскі кароль”, “Ладдзя Роспачы”, “Дзікае паляванне караля Стаха” побач з гістарычным і гераічным матэрыялам напоўнены таксама духоўна-інтымным і філасофскім зместам, які ўплецены ў сюжэтную канву дзякуючы запамінальным, глыбокім, узвышаным вобразам беларускіх жанчын.

Літаратура

1. Караткевіч У. Збор твораў: У 8 т. Т. 2. Аповесці, апавяданні, казкі. – Мн., 1988. – 511с.
2. Караткевіч У. Зямля пад белымі крыламі: Нарыс. Дзікае паляванне караля Стаха: Аповесць. – Мн., 1995. – 368с.